

Георгізов Григорій Михайлович (1968 р.н.). У 2000 р. з відзнакою закінчив Черкаський державний університет імені Богдана Хмельницького. Аспірант кафедри новітньої історії. Тема кандидатської дисертації: "Ментальність українського селянства в добу негу".

Українізація як результат тимчасового консенсусу між українським традиціоналізмом і більшовицьким пролеткультом

У статті аналізується духовна сутність політики українізації з точки зору збереження традиційних духовно-культурних цінностей українського селянства. Показано спроби правлячої партії за допомогою українізації домогтися утвердження в свідомості селянства радянських ідеологічних стереотипів.

In the article the spiritual essence of the politics of Ukrainization is analyzed from the point of view of preservation of traditional spiritual – cultural values of the Ukrainian peasantry. The attempt of party in power to achieve the assertion of the Soviet ideological stereotypes in the consciousness of peasants with the help of Ukrainization is shown.

На сьогоднішній день, незважаючи на більш ніж десятирічне існування незалежної української держави, залишається нерозв'язаною проблема важкого становища і недостатнього поширення всередині суспільства української мови та культури. Хоча державним апаратом в останні роки зроблено ряд важливих кроків, спрямованих на піднесення їх статусу, однак до повного вирішення даного питання ще дуже далеко. Тому не дивно, що багато українських та зарубіжних науковців починають звертати увагу на вивчення досвіду спроб подолання означеної проблеми, зокрема, на історію українізації.

Українізація 20-х рр. ХХ ст. займає одне із важливих місць в концепції національної історії

України, над висвітленням питань даної проблеми ґрунтовно працювали українські історики: С.Кульчицький, Я.Вірменич, Г.Касьянов, Є.Букін та ін. [1]. Потрібно відзначити роботи їхніх російських колег, особливо праці О.Борисюнок [2].

Головна увага дослідників здебільшого була звернута на висвітлення причин, які зумовили введення українізації, проблем, що були пов'язані з втіленням її у життя, роль, яку вона відіграла у внутрішньополітичній боротьбі за владу, яка розгорнулася після смерті В.Леніна. Основним досягненням українізації визнається стрімке піднесення національно-культурного життя в Україні. Однак у масі цих розробок, на жаль,

недостатньо висвітлюється питання про сприйняття українізації основною масою українського населення, тобто селян, і її впливу на внутрішній світогляд простого українського трударя. Тому в даній статті зроблена спроба проаналізувати духовну сутність політики українізації з точки зору збереження традиційних духовно-культурних цінностей українського селянства, а також висвітлено намагання правлячої партії за допомогою українізації домогтися утвердження в свідомості селянства радянських ідеологічних стереотипів.

Революція та громадянська війна в Україні яскраво висвітлили усю складність та гостроту національного питання; його недооцінка, а почасти і ігнорування більшовиками, які виступали з гаслами інтернаціоналізму зумовлювали слабкість позицій комуністичної партії в тих районах Російської імперії, де рівень національної самосвідомості був дуже великим. З приходом до влади партія мусила посилити свій вплив, здобувши підтримку більшої частини суспільства, що, в свою чергу, зумовлювало необхідність здійснення ряду поступок. Відомий український історик С.Кульчицький зазначає з цього приводу: “Росія завоювала Україну тільки з третьої спроби і за допомогою мільйонної армії, проте постійно контролювати її тільки воєнними засобами було неможливо. Українці повинні були переконатися, що радянська влада – це їх власна влада. Представники влади мали спілкуватися з ними їхньою мовою” [3].

Квітень 1923 р. ознаменувався вельми важливою для всієї України подією – відбувся XII з’їзд РКП(б). Одним з головних питань, що розглядалося на ньому, було питання про національність. З’їзд проголосив політику коренізації.

Поряд з рішенням X з’їзду РКП(б) (березень 1921 р.) постанови XII з’їзду можна охарактеризувати як свого роду феномен. Вони мали надзвичайно важливе значення для оцінки самого явища коренізації-українізації. Уважне вивчення прийнятих на ньому документів дає можливість простежити закономірність появи цього політичного феномену, його взаємозв’язок з попередніми подіями, зокрема, з політикою непу та ленінськими ідеями й задумами щодо найширшого розвитку кооперативного руху.

Слід однак відразу вказати на важливий концептуальний недолік українізації. Ідея соціалістичної революції пов’язувалась, в першу чергу, з пролетаріатом. Пролетаріат, в загальній своїй масі, був російськомовним. Україномовних чле-

нів КП(б)У було 23% [4]. Серед керівників компартії України та рядових комуністів не було повної єдності відносно політики коренізації, що теж не могло не впливати на ставлення до неї широких мас

Слід зазначити, що для подальшого розвитку і стабілізації розбурханої революційними подіями психології селянських мас українізація мала вирішальну роль. Саме вона завершила формування основних рис та стереотипів, що в подальшому називались “непівськими”, а самих носіїв такої психології – “непманами”. Але непман міста зі своїми власними ментальними стереотипами належав до одного психотипу, а непману на селі (селянину-господарю) були властиві свої традиційні риси.

Для міста поняття «непман» розумілося власне як реставрація майже всіх дореволюційних господарсько-економічних взаємовідносин, а отже, і буржуазних відчуттів. В селі обставини були іншими. З введенням в дію основних положень непу селянин нарешті міг скористатися своїми завоюваннями в сфері політичного та економічного життя, які відбулися в ході революції (ріст землеволодіння, збільшення політичних прав). Для села неп не був поверненням до старого минулого, а являв собою початок будівництва нових суспільних та економічних взаємовідносин, формування свідомості власника-господаря. Звідси ж випливала і різниця в ставленні до українізації пролетаріату та селянства. Якщо для більшості пролетарів вона вбачалася кроком назад, поступкою міщанським та націоналістичним колам, то для селян це був крок уперед, її пов’язували із відродженням мовних та культурних традицій, пригнічених за часів Російської імперії.

Основними документами, на основі яких проводилась політика українізації, були звернення В.І.Леніна “Лист до робітників і селян України з приводу перемог над Денікіним” [5], резолюції і постанови партійних з’їздів тощо. Складається, однак, враження, що всі вони за своєю внутрішньою сутністю були більш пропагандистськими, аніж реально працюючими документами, їх уважний аналіз свідчить, що вони були зорієнтовані не на задоволення культурно-етнічних потреб народів, що входили до складу СРСР, а на прагнення радянської влади асимілювати ці народи у потрібному для неї напрямку для реалізації власних цілей.

Згідно з рішенням XIII з’їзду РКП(б) ЦК КП(б)У 22 червня 1923 р. прийняв постанову, в якій

говорилося: “Намітити з осені поточного року перехід впродовж піврічного строку на українську мову викладання радпартшколи. Доручити Агітпропу через ДВУ та інші видавництва переглянути список видавничої марксистської літератури українською мовою. Організувати для керівних членів партії підвищеного типу курси українознавства. В частині преси перевести на українську мову селянські газети. Провести облік усіх членів партії, що володіють українською мовою, і використати їх в радянських партійних та професійних організаціях. Протягом року перевести роботу на українську мову в сільосередках, райпарткомах. Усі зазначені заходи повинні бути проведені протягом року” [6].

Ідеологічна асиміляція українського селянина повинна була остаточно переконати його у перевагах комуністичних ідей. Але правда полягала у тому, що детермінований революцією 1917 р. процес розкладу історичної соціально-культурної ментальності українців мав патологічний характер і тому штучне вживляння пролетарської культури, навіть через мову, могло тільки поглибити цей деструктивний процес. Ментальні настанови українського села були цілковито протилежні тим, що пропонувало радянське керівництво в культурно-політичній сфері.

Але детермінованість селянської психології, її нестійка революційна форма ще не вилучили зі свого середовища захисних, імунних якостей, які базувалися на дореволюційному церковно-народницькому вихованні. Соціалізація не могла відбутися до того часу, поки не сформується притаманні їй стереотипи, а через них не сформується нова особистість – особистість пролетаря. Село було мало пристосованим для формування таких стереотипів. Нейтральне ставлення селян до радянської влади вказувало на те, що вони її не сприймають світоглядно. “Зростання *заможності селянства стало* визначальним чинником примирення з більшовицьким режимом, до якого воно ще якихось 8-10 років тому ставилося не лише підозріло, а і з недовірою” [7]. Саме в цьому полягав консенсус між радянською владою і селом, і саме через призму цього консенсусу слід розглядати вплив українізації на зміну ментальності селянства. Вона, як і кожне складне історичне явище, за своїми наслідками не носила однобічного характеру, і, з одного боку, це явище було прогресивним і сприяло піднесенню української культури, мови, національної гідності, з іншого – його політич-

на, ідеологічна спрямованість, власне, передбачала денационалізацію та деукраїнізацію українського селянства, перетворення українця на слухняного солдата революції, на засіб досягнення вузькопартійної та ідеологічної мети.

У джерелах та працях, що присвячені цій проблемі, вказується переважно на філологічні аспекти українізації та її антропологічний фактор. Там зазначалось, зокрема, що кількість українців у лавах КП(б)У збільшилась з 24,5% до 54,8%. Газети та журнали Пролеткульту почали виходити українською мовою, на неї було переведено і все діловодство. Але така увага мовній проблемі переслідувала певні ідеологічні цілі. “Вірний учень Леніна – Сталін руками українців через українізацію спромігся розбудувати мережу партійних осередків як у містах, так і на селі, партійні одиниці існували в найменшому трудовому колективі, і саме партія вирішувала всі питання від глобальних до найдрібніших, до того ж тримаючи під контролем їх виконання” [8].

Потрібно відмітити, що сам розвиток українізації був певною мірою залежним і від внутріпартійної боротьби за владу, яка тривала в середині 20-х рр. Сталін та його найближче оточення, форсувавши проведення українізації, не лише здобули підтримку українських комуністів, але й, скориставшись реорганізацією партійного апарату, послабили позиції своїх опонентів. Після здобуття ними перемоги потреба в політичному маневруванні відпадає, і починається поступове згортання українізації. Добре ознайомлений з процесами, які виникають у зв'язку з піднесенням національної свідомості, новий генсек не міг не передбачити наслідків політики коренізації. Цілковито слушним видається зауваження про те, що розширення прав союзних республік та розвиток національних культур не відповідали принципам побудови централізованої держави з її методами командно-адміністративного управління [9].

Не відкидаючи досягнень українізації, слід ще раз підкреслити, що українізація поряд з позитивними моментами мала і негативні. Одним із них був зовні малопомітний, але суттєвий процес секуляризації селянського менталітету, ставлення селян до своєї праці. Вона починає втрачати свої набуті віками сакральні риси. Натомість сакралізується сама партія комуністів. Тепер вона бере на себе відповідальність за початок посівної і сінокосів, визначає кількість корів і свиней у господарстві.

Саме в період українізації починається втрата

селянською масою тих ментальних настанов, що визначали його типологію у дореволюційний період. Найсуттєвіше полягає в тому, що нове покоління селянських родин вже не могло використовувати у формуванні своїх світоглядних відчуттів той ментальний матеріал, що був у розпорядженні їх батьків. Зовні зберігаючи притаманні українцям національні риси, внутрішньо воно вже несло в собі стереотипи іншого гатунку. Не варто стверджувати, що українізація спромоглася створити пролетаризованого селянина. Пролетарем він був лише зовні, позірно-офіційно, а в реальному бутті відсутність духовного виховання, духовно-релігійних впливів, що надавали національному життю певних неповторних ознак, створили у внутрішньому світі українця відчутний вакуум. Результатом цієї вакуумізації стала втрата духовності, самоповаги та людської гідності, домінуючим було бачення тільки матеріального світу. Тотальне проникнення держави в усі сфери народного життя призвело, в тому числі з допомогою українізації, до знищення усталеного ментального поля старої формації. «Більшовики, дурячи українізацією, підштовхували патріотично настроєних і просто сумлінних людей до співпраці, до впровадження своєї політики, тим самим перетворюючи українізацію в різновид колабораціонізму» [10].

Українізація була явищем у політиці. Явищем у культурі вона не стала. Пролеткультура не могла дифузювати з селянською культурою. Відсталість села була подолана за зовнішніми офіцій-

ними радянськими вимірами, але не в реальному повсякденному бутті. Селянин був прикутий до землі, його коріння було в ній, і в своїх мареннях він до неї повертався. Українізація прирекла селянство на бездуховність, і воно, як слухняне ягнятко, підкорилося їй. «Крадіжки й казнокрадство у правлячому середовищі, ренегатство серед інтелігенції й розпуста серед молоді, грубий життєвський матеріалізм народних мас, широкий відхід від церкви, від Бога, ось печатка середовища, по-новому язичницького, якому протистоїть церква, що зжасалася, але зміцніла в утисках» [11].

Українізація як ідея мала позитивну сутність, але її позитивізм був дегуманізований самою метою українізації. Кількість безграмотних на селі за період українізації зменшилась, але молоде покоління в процесі радянської українізації почало остаточно втрачати українську індивідуальність, особисту духовну культуру. Українізація допомагла визначитися молоді, як в селі, так і в місті, з вибором свого майбутнього. Таке майбутнє пов'язувалось, однак, з комуністичними універсальними ідеями, що виводили свідомість селянина-українця на космогонічний, щоправда поспіхом і передчасно, рівень, але позбавляла можливості досягнення національної соборності. Комуністичні ідеї були дійсно універсальні, але особистість, в руслі цієї ідеї несформована, недостатньо розвинута, легко розчинилася в загальному, формуючи ту сумнозвісну масу, яка гнула у ту сторону, у яку її гнула тоталітарна система.

Література

1. Кульчицький С. Зміст радянської українізації 20-х рр. // Сучасність. – 1998. – № 9; Кульчицький С. Курс – українізація // Родина. – 1999. – № 8; Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті рр. – К., 1991; Даниленко В.М. Українізація: здобутки і втрати (20-30-ті рр.) // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки. – К., 1992. – Вип. 2; Букин Е.М. Политика украинизации в первой половине 20-х гг. (Материалы к курсу по истории Украины и украинской культуры). – Одесса. – 1997; Верменич Я.В., Бачинський Д.В. Українізація: походження і зміст поняття // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – К., 1999. – Вип. 3.
2. Борисенко Е.Ю. Украинизация 20-30-х гг. в СССР в освещении современной историографии // Славяноведение. – 1999. – № 5; Борисенко Е.Ю. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом // Український історичний журнал. – 2000. – № 4; Борисенко Е.Ю. Проблема українізації во второй половине 20-х гг. и Л.М.Каганович // Славяноведение. – 2001. – № 5.

3. Кульчицький С. Зміст радянської українізації 20-х рр. // Сучасність. – 1998. – № 9. – С. 67.
4. Котляр М., Кульчицький С. Довідник з історії України. – К., 1996. – С. 339.
5. В.И. Ленин. О национальном вопросе и национальной политике. – М.: Политиздат. – 1989. – С. 476-481.
6. У національному питанні: Резолюція XII з'їзду РКП (б) // КПРС у резолюціях та рішеннях з'їздів, конференцій, пленумів ЦК. – К., 1979. – Т. 2. – С. 423.
7. Калініченко В.В. Селянське господарство в Україні в доколгоспний період (1921-1929). – Харків, 1991. – С. 18.
8. Кучерук О. Більшовицька політика українізації у 20-х рр. // Рідна школа. – 1993. – № 10. – С. 31.
9. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20-30-ті рр. – К., 1991.
10. Кучерук О. Більшовицька політика українізації у 20-х рр. // Рідна школа. – 1993. – № 10. – С. 32.
11. О русской церкви (письмо из России) // Путь. – 1926. – № 2. – С. 3.

Надійшла до редколегії 21.03.2003 р.